

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ЦЕРКОВ ЯК ПРОВАЙДЕР ПРАКТИК СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Цимбалюк Н. М.,

*докторка соціологічних наук,
професорка кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-7331-863X*

Лазаренко І. С.,

*аспірантка кафедри соціальних структур та соціальних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0791-2283*

У статті представлено аналіз соціального служіння церков у контексті його спроможності забезпечувати здійснення практик соціальної допомоги членами релігійних конгрегацій, тобто виступати провайдером такої взаємодії у суспільстві.

Проаналізовано та порівняно термінологічне поле досліджень соціального служіння, відмінності між соціальним служінням, соціальною діяльністю, соціальною допомогою та конфесійною соціальною роботою.

Визначено витоки соціального служіння, його зміст та умови трансформації. Зокрема, вказується на тенденцію до актуалізації досліджень щодо соціального служіння в науковому середовищі та доводиться необхідність реалізації завдання інституціоналізації соціального служіння як всередині церков (Другий Ватиканський Собор), так і в широкому суспільному просторі. Узагальнено найбільш помітні наукові доробки американських і британських соціологів, представлено нові різновиди соціального служіння. Визначено зміни у структурі соціального служіння, спільне та відмінне у практиках соціальної допомоги релігійних об'єднань, їх відносинах з державними структурами та громадянським суспільством залежно від структури та рівня інституціалізованості організації.

Підкреслено переваги соціального служіння, які полягають у тому, що навіть у країнах із розвинутою системою соціального забезпечення, усталеною структурою соціальних служб практики соціальної допомоги, котрі здійснюють члени релігійних конгрегацій в межах соціального служіння, мають значно більшу мобільність та здатні швидше реагувати на суспільні виклики внаслідок відсутності притаманних державним структурам бюрократичних процедур.

Окрему увагу приділено визначенню засад функціонування та розвитку соціального служіння в Україні, а також практикам соціальної допомоги, здійснюваним в межах цієї діяльності.

Детально розглянуто боротьбу з пандемією COVID-19 як новітній напрям соціального служіння. На основі даних Національного інституту стратегічних досліджень проаналізовано основні практики соціальної допомоги, котрі здійснюються в межах цього напрямку соціального служіння. Також наведено приклади найбільш помітних проєктів за конфесійною приналежністю.

Ключові слова: соціальне служіння, соціальна допомога, практики соціальної допомоги, релігійна конгрегація, провайдер, конфесійна соціальна робота.

Постановка проблеми. Соціальне служіння церков – надзвичайно широке та багатогранне явище, котре цікавить багатьох дослідників у різних галузях. Витоки цього явища лежать іще у часах Середньовіччя, коли церква тільки почала допомагати нужденним через милостиню, притулки та сиротинці. В ті часи ця діяльність була регламентована релігійними доктринами, основним джерелом яких була Біблія та інші послання святих отців.

Безумовно, в основу цього явища закладено християнську модель любові. Таким чином, здійснення соціального служіння розглядалось насамперед як прояв любові до ближнього.

Однак із розвитком суспільства, його окремих структурних елементів, появою різноманітних численних недержавних організацій розширювалась структура практик соціальної допомоги християнських церков. Ця діяльність стає все більш секулярною, що дає змогу говорити не лише про духовну потребу здійснювати практики соціальної допомоги всередині релігійної громади, але й про суттєве посилення соціальної мотивації.

З розгалуженням структури церкви, появою інших християнських течій та формуванням соціальної допомоги в окрему галузь наукового знання в церкві постало питання інституціоналізації соціального служіння. У ХХ столітті почали з'являтися перші соціальні доктрини, котрі систематизували розрізнені практики соціальної допомоги християнських церков, отже, надавали цій діяльності впорядкованості та структурованості.

Тут варто зазначити, що залежно від конфесійних особливостей, географічної детермінованості та рівня розвитку суспільства формувались дещо відмінні основи соціального служіння як інституційної складової частини християнської церкви.

Однак, незважаючи на ці відмінності, соціальне служіння вперше постало як система, котра може виступати провайдером практик соціальної допомоги, котрі здійснюють християнські церкви. Водночас вивчення соціального служіння наводить на думку про те, що соціальні доктрини лише частково впливають на характер здійснення цієї діяльності. Постає питання комплексного аналізу цієї проблеми, а саме визначення того, що є основою соціального служіння, яким чином воно розуміється сьогодні, яке місце соціальні доктрини посідають у цій діяльності. Також слід визначити механізм забезпечення здійснення практик соціальної допомоги через соціальне служіння.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить про те, що ця проблема лежить у міждисциплінарному дискурсі та приваблює науковців різних галузей. Феномен соціального служіння розглядається у його релігійному, філософському, соціокультурному, юридичному контекстах.

У ХХ столітті питанням вивчення впливу соціального служіння на різні соціальні групи, розвитку мереж здійснення цієї діяльності, структури відносин як всередині громад, так і рівня залучення зовнішніх агентів у ці відносини приділяли увагу соціологи.

Найбільш помітні праці американських дослідників були присвячені як визначенню цього феномена у загальних рисах, так і його структурі, характеру взаємовідносин агентів, типології груп, котрі здійснюють соціальне служіння тощо. Серед них слід назвати таких, як П. Дуглас, К. Дадлі, К. Джексон, Р. Кнаан, Г. Унру, М. Чавес, М. Харріс, П. Холл.

Одним із найбільш помітних є Р. Кнаан. Серед його найбільш помітних праць варто відзначити такі: «Невидима рука підтримки. Американські конгрегації та забезпечення добробуту», «Новий курс. Соціальна робота та релігія в партнерстві», «Інша історія Філадельфії. Як місцеві громади підтримують якість життя в міській Америці».

Серед британських учених варто виділити Н. Аммерман («Стовпи віри», «Конгрегація та громада», «Повсякденна релігія»), котра велику увагу приділяла повсякденним проявам релігії, використовуючи феноменологічний підхід. Також британську школу представляють К. Тастінг, Л. Вудхед, М. Гест.

В Україні соціальне служіння більше вивчається релігієзнавцями, серед яких слід назвати таких, як О. Здіорук, О. Саган, В. Докаш. Однак за останнє десятиліття можна знайти суто соціологічні розробки цього питання у О. Іванкової-Стецюк, М. Паращевіна, С. Яремчука та авторів колективного проєкту Центру Разумкова «Релігія та Церква в українському суспільстві».

Однак потребує глибшого вивчення механізм забезпечення можливості здійснення практик соціальної допомоги християнськими церквами у контексті соціального служіння. З огляду на це постає питання про те, чи спроможне соціальне служіння виступати провайдером практик соціальної допомоги, або ж воно впливає виключно на систематизацію вже наявних практик.

Мета статті. Аналіз ступеня вивченості цього явища у міждисциплінарному та виключно соціологічному дискурсі, потреба встановлення характеру впливу соціального служіння як системи на здійснення практик соціальної допомоги різними сучасними християнськими церквами дають змогу авторам сформулювати мету, яка полягає у з'ясуванні того, якою мірою соціальне служіння здатне забезпечувати здійснення практик соціальної допомоги як системної та актуальної релігійної діяльності, відповіді на сучасні виклики суспільства.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на поодинокі спроби вивчати соціальне служіння, це питання всебічно актуалізується на глобальному рівні саме внаслідок суттєвих зрушень у системі діяльності релігійних інститутів.

Витоки цих процесів знаходимо в середині ХХ століття, коли католицька Церква приймає низку енциклік, що стали результатом рішень Другого Ватиканського Собору. На той час це були безпрецедентні кроки, котрі робили церкву ближчою до суспільства та людей, що не були членами релігійних громад.

Надалі знаковими для розвитку соціального служіння стають енцикліки «*Mater et magistra*» (1961 рік) про соціальний розвиток у зв'язку з християнським ученням та «*Pasem in terris*» (1963 рік) за мир між усіма народами, заснований на гуманістичних принципах правди, справедливості, любові та свободи.

Дуже багато уваги питанням соціального служіння приділяв папа Іоанн Павло II. Серед його численних послань світу найбільш важливими для теоретиків вважається «*Christifideles laici*» (1988 рік),

у якому проголошується ідея миротворчого покликання та місії Церкви у світі. Це послання було оприлюднене через 20 років після II Ватиканського Собору, що вказує на неперервність роботи Церкви в здійсненні практик соціальної допомоги.

Надалі, у 2004 році, Папська Рада Справедливості і Миру затверджує «Компендіум соціального вчення Церкви», що є соціальною доктриною церкви – комплексною програмою із соціального служіння, котра визначає всі як суто моральні (релігійні) основи цієї діяльності, так і соціальні завдання. Компендіум регламентує сфери та способи здійснення практик соціальної допомоги в сучасному світі [4].

Варто зазначити, що в сучасному світі всі релігійні конфесії мають свої соціальні доктрини з досить несуттєвими відмінностями.

Однак повернемося до наукового дискурсу щодо понятійного апарату зазначеної теми.

В американських наукових джерелах існує декілька визначень соціального служіння. Так, Дж. Фіхтер виділяє соціальне служіння (“social service”) та соціальну діяльність (“social action”) як дещо відмінні поняття, однак такі, що характеризують взаємопов’язані аспекти діяльності релігійної громади в соціальному полі. Соціальне служіння – це релігійні практики, спрямовані на організацію традиційних благодійних заходів в американських парафіях у таких формах, як прихисток бездомних, харчування голодних, збір одягу для бідних, допомога в лікарнях. Соціальна діяльність – це відносно новий різновид релігійних практик у католицизмі США, що відзначаються соціальною спрямованістю, орієнтацією на зміну соціальних структур та вдосконалення організацій суспільства задля досягнення більш справедливого соціального порядку. Група вчених, котрі вивчали пост-Ватиканський період діяльності церкви, досліджували такі питання, як ступінь участі католиків у соціальному служінні; значення соціального служіння та соціальної діяльності для парафіян та священників; вплив парафіяльних соціально-економічних характеристик (розмір парафії, місцезнаходження, доходи тощо) на розвиток соціального служіння.

Згідно з національними опитуванням католицьких парафій в Україні щодо ставлення до соціального служіння, парафіяни оцінювали значення соціального служіння вище за такі фактори розвитку церкви, як індивідуальне духовне зростання; проведення літургії; збереження та сприяння розвитку Римо-Католицької Церкви. Проте соціальні служіння за межами парафії (допомога бідним за межами парафії; участь у практиках, спрямованих на подолання соціальної несправедливості) були визначені парафіянами набагато менш важливими, ніж розвиток взаємодопомоги всередині парафії [6–8].

Однак у подальшому американська школа частіше використовує поняття «конфесійна соціальна робота» в такому значенні: релігійні практики, що здійснюються членами релігійної громади тієї чи іншої конфесії задля допомоги соціально нестабільним групам населення. У ширшому розумінні ця робота скерована на діяльність поза релігійною громадою, стабілізацію соціального клімату громади селища чи міста загалом.

У законодавстві США є два терміни, котрі є важливими для соціального служіння, оскільки визначають юридичне право релігійних організацій на участь у соціальних програмах та грантах, котрі фінансуються державою. Це “religious congregations” (лат. “congregatio” – «союз, об’єднання») та “faith based organizations” – «організації віруючих».

Перший термін “religious congregations” визначає релігійне об’єднання, громаду (в іншому значенні – помісну церкву), котра є незалежною, відокремленою від держави та сприймається як благодійна організація.

Другий термін “faith based organizations” визначає організації віруючих на основі конфесійності, що мають визначений статус та чітку структуру, зареєстровані в податковій службі [15]. Таким чином, останні стають активними гравцями в соціальних зрушеннях держави, побудові громадянського суспільства.

Аналізуючи доробок Р. Кнаана, Р. Сайдера, Г. Унру, М. Харріса, можемо виокремити такі різновиди соціального служіння, котрі втілюються у практики соціальної допомоги:

- соціальне служіння (“Social ministry”);
- церковне соціальне служіння (“Church-sponsored social ministries”);
- церковна соціальна робота/програми/послуги (“Church-based social service /social work/ program”);
- релігійні соціальні послуги/соціальні програми (“Religious-based social services/social programs”);
- соціальні послуги/соціальні програми конгрегації (“Congregational social services/social work”);
- соціальне забезпечення конгрегації, програми соціального забезпечення в конгрегаціях (“Congregational welfare work”, “welfare activities in congregations”);
- конфесійні соціальні послуги/соціальні програми (“Faith-based social services/social program”) [16].

Загалом всі ці визначення тією чи іншою мірою можуть розглядатися як синоніми. Кожне з них використовується залежно від дослідницьких цілей та методології, визначення практик соціальної допомоги, котрі враховуються як соціальне служіння.

Британська дослідниця Н. Аммерман зосередила увагу на вивченні мережі соціальних конгрегацій, їх структури та способів взаємодії як між собою, так і з іншими недержавними та державними організаціями. Вона дійшла висновку, що всі різновиди такої співпраці мають яскраво виражену соціальну орієнтацію на вирішення нагальних проблем громади/міста/країни або ж на довгострокові проекти, котрі здатні відновити соціальний баланс у суспільстві.

Однак, на відміну від державних структур, конгрегації здатні швидше реагувати на суспільні виклики, більш гнучкі за способом реалізації практики соціальної допомоги. Навіть у суспільствах із розвинутою системою соціального забезпечення та структурами соціальної роботи бюрократична машина дещо гальмує ці процеси. Відповідно, іноді соціальне служіння має значну перевагу над державними ініціативами, оскільки характеризується більшою мобільністю.

Отже, соціальне служіння розглядається як релігійний феномен, що регулюється соціальними доктринами церков, коріння яких лежить у християнському вченні про турботу до ближнього. Сучасні формати соціального служіння визначаються посиленням соціальної складової частини, що полягає у діяльнісних проявах, а саме поширенні та урізноманітненні практик соціальної допомоги, котрі надають члени конгрегації. Практики соціальної допомоги автори визначають як добровільні дії, внаслідок яких індивіди реалізують свої особистісні або групові ресурси через мережу асоціацій на основі раціонального усвідомлення необхідності надання допомоги задля зниження соціальної напруженості у кризових групах суспільства.

Якщо говорити про українські реалії, то кожна християнська церква має свою соціальну доктрину, котра регламентує соціальне служіння. Однак активно здійснювати практики соціальної допомоги церкви почали не так давно, а саме з 2000-х років. Тут теж варто визначити, що мається на увазі. Якщо під практиками соціальної допомоги християнських церков розуміти всю діяльність церков, що стосується будь-якої соціальної допомоги, то такі релігійні практики були присутні й раніше. Йдеться про традиційне соціальне служіння, що включає адресну допомог бідним, організацію недільних шкіл та сиротинців при монастирях тощо.

Однак з 2000-х років коло релігійних практик соціального служіння християнських церков в Україні почало розширюватися. Нині, як стверджує Н. Гаврілова, всі найбільш чисельні християнські церкви (УПЦ, УГКЦ, РКЦ, УЦХВС, УАСД, УХСЦ) реалізують різноманітні та вкрай значущі проекти. Прикладами найбільш поширених серед них є такі:

- 1) робота з безпритульними;
- 2) лікування та адаптація алко- та наркозалежних;
- 3) боротьба із сімейним насильством;
- 4) адресна допомога малозабезпеченим;
- 5) профорієнтація безробітних;
- 6) медичні послуги для жінок;
- 7) робота з людьми похилого віку та інвалідами;
- 8) допомога армії;
- 9) заходи боротьби з COVID-19;
- 10) культурні та дозвільні проекти.

Слід відзначити, що особливої уваги набувають практики соціальної допомоги, котрі здійснюються задля боротьби з COVID-19.

У 2020 році Національний інститут стратегічних досліджень оприлюднив аналітичну записку, в якій було підкреслено, що активність більшості українських християнських церков у боротьбі з COVID-19 зосереджена на двох ключових напрямках, таких як робота із закладами медичної сфери; багатовекторна робота з населенням.

Перший напрям практик соціальної допомоги у межах українського суспільства, а саме допомога медичним закладам, здійснювався такими церквами, як ПЦУ, УГКЦ та УПЦ. Було закуплено та передано засоби індивідуального захисту для медичних працівників, швидкі тести, дезінфікуючі засоби. УГКЦ здійснювало більш широке коло практик соціальної допомоги в цьому напрямі.

Так, УГКЦ надала медикам у користування Патріарший дім у Львові, духовну семінарію в Івано-Франківську. Кафедральний і митрополичий собор Воскресіння Христового (м. Івано-Франківськ) замовив, а потім передав місцевим медикам апарат штучної вентиляції легень. УГКЦ була удостоєна відзнаки на регіональному та державному рівнях за вагомих внесок у запобігання поширенню COVID-19. Зробили це голова ОДА Львівщини М. Козицький та міністр охорони здоров'я України М. Степанов [11, с. 5]. УГКЦ, щоби скоординувати роботу власних структурних підрозділів, уже від

початку введення карантину створила антикризовий центр. Під час пандемії відчутно інтенсифікував свою діяльність благодійний фонд «Карітас України», який функціонує під егідою УГКЦ.

Благодійна організація «Адвентистське Агенство Допомоги та Розвитку в Україні» за фінансової підтримки ЦІХСОД (мормонів) реалізувала на Вінниччині проєкт «Створення належних умов лікування хворих та сприяння боротьбі з поширення коронавірусної інфекції COVID-19». Отже, дві лікарні у Вінниці, Калинівці, Хмільнику отримали благодійну допомогу вартістю 95 тисяч гривень. Євангельські християни-баптисти Тернопільщини за сприяння благодійної організації «Bevar Ukraine» («Збережи Україну») з Данії передали місцевим лікарням партію медичного обладнання, включаючи кілька десятків апаратів ШВЛ для боротьби з коронавірусом [11, с. 5].

Другий напрям практик соціальної допомоги, а саме багатовекторна робота з населенням, реалізується у таких змістових формах:

- допомога з продуктами харчування літнім людям, інвалідам, лікарям та їх сім'ям, багатодітним сім'ям, вимушеним переселенцям;
- виготовлення та поширення антисептичних засобів;
- підтримка безпритульних;
- психологічне консультування з проблем перебування на самоізоляції, втрати роботи, проблем у сім'ї, котрі виникли через локдаун.

Задля реалізації цього напрямку на Львівщині були консолідовані зусилля різних релігійних організацій. Священнослужителі багатьох конфесій краю за участю громадських структур 29 березня 2020 року підписали меморандум про співпрацю та створили «Екуменічний комітет медичної та соціальної допомоги», який запровадив проєкт «COVчег». В його рамках визначено такі три програми, як амбулаторне консультування вдома в умовах поширення коронавірусу; соціальна допомога найбільш вразливим категоріям населення (неповні сім'ї, люди з інвалідністю, самотні похилого віку); психологічна робота з лікарями, безпосередньо задіяними у протидії поширенню пневмоотропної інфекції.

Важливою тенденцією сучасного соціального служіння в Україні є те, що в його практиках бере участь уся конгрегація, тобто широке коло учасників релігійної спільноти, а не лише священнослужителі чи пастори. Практики соціальної допомоги здійснюються в різноманітних сферах соціального життя, спрямовуються на стабілізацію кризових моментів. При цьому соціальна допомога відзначається мобільністю, здатністю швидко реагувати на суспільні виклики, максимально використовувати власні ресурси релігійних громад; сприяти реалізації людського потенціалу членів своїх конгрегацій.

Висновки. На перших етапах зародження раннє соціальне служіння поставало частково у вигляді релігійних практик або пасторської роботи священнослужителів, про що свідчать проведені науковцями розрізнені та розвідкові дослідження незначної кількості соціальних ініціатив окремих конгрегацій.

Однак із середини ХХ століття соціальне служіння постає як провайдер, тобто механізм надання суспільству необхідних практик соціальної допомоги, а також забезпечення умов їх реалізації членами різноманітних релігійних конфесій та організацій.

Продовжується процес інституціоналізації практик соціальної допомоги, їх нормативно-правової бази, що проявляється у формуванні соціальної доктрини, що закладає теоретичні засади соціального служіння. Так, її основою постають релігійні тексти та основні християнські догмати про любов та допомогу нужденним, а також локальні соціальні доктрини, котрі транслюються членам релігійних конгрегацій на парафіяльних зібраннях та службах.

Актуалізується та зростає інтерес серед науковців різних галузей, зокрема соціологів (Дж. Фіхтер, Г. Унру, М. Харріс, Р. Кнаана, Н. Аммерман), до проблем соціального служіння, визначення його соціального потенціалу та ролі у розвитку суспільства. Зокрема, присутній інтерес до цієї проблеми українських соціологів, таких як О. Іванкова-Стецюк, М. Паращевін, С. Яремчук.

Здійснені вищезазначеними науковцями численні дослідження релігійних конгрегацій та практик соціальної допомоги дали змогу визначити природу соціальної допомоги, її структуру, моделі розвитку, а також установити напрями провайдерської діяльності релігійних громад щодо організації та надання вразливим верствам суспільства всього комплексу практик соціальної допомоги.

Отже, соціальне служіння стало важливим соціальним феноменом сучасного суспільства. Воно вже давно вийшло за межі виключно соціальної роботи церкви. Членів різних релігійних конгрегацій, що здійснюють практики соціальної допомоги, об'єднує з усім суспільством розуміння того, наскільки їх діяльність важлива для регулювання кризових процесів та явищ, стабілізації життя громади, загального виживання нашого світу.

Tsymbaliuk N., Lazarenko I. Churches social service as a provider of social assistance practices

The paper presents an analysis of churches social service of in the context of its ability to ensure the implementation of social assistance practices which carry out by members of religious congregations. Namely to act as a provider of such interaction in society.

Analyzed and compared terminological field of social service research, differences between social service, social activity, social assistance and confessional social work.

The origins of social service, its content and conditions of transformation are determined. In particular, the tendency to actualize research on social service in the scientific environment is pointed out and the need to implement the task of institutionalizing social service both within churches (Second Vatican Council) and in the wider community is proved. The most notable scientific achievements of American and British sociologists are summarized; new types of social service are presented. Changes in the structure of social service, common and different in the practices of social assistance of religious associations, their relations with government agencies and civil society depending on the structure and level of institutionalization of the organization are identified.

The advantages of social service are emphasized, which are that even in countries with a developed social security system, a well-established structure of social services, social assistance practices provided by members of religious congregations within social service are much more mobile and able to respond more quickly to societal challenges, due to the lack of bureaucratic procedures inherent in state structures.

Particular attention is paid to defining the principles of functioning and development of social service in Ukraine, as well as social assistance practices carried out within this activity.

The fight against the COVID-19 pandemic is considered in detail as the newest direction of social service. Based on the data of the National Institute for Strategic Studies, the main practices of social assistance, which are carried out within this area of social service, are analyzed. Examples of the most notable projects by confessional affiliation are also given.

Key words: social service, social assistance, social assistance practices, religious congregation, provider, confessional social work.

Література:

1. Бадджо А. Християнське соціальне вчення: ідентичність та методологія. *Соціальна доктрина церкви* : збірник статей. Львів : Свічадо, 1998. С. 49–78.
2. Гаврілова Н. Урізноманітнення виявів соціального служіння релігійних спільнот. *Українське релігієзнавство*. 2008. № 48. С. 70–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2008_48_8.
3. Іванкова-Стецюк О. Регіонально-конфесійні аспекти суспільно-політичного життя сучасної України в дзеркалі методології моделювання структурними рівняннями. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 1. С. 27–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2015_1_4.
4. Компендіум соціальної доктрини Церкви. Київ : Кайрос, 2008. 549 с.
5. Мороз В. Природа соціального вчення в Українській греко-католицькій церкві та перспективи його розвитку в сучасних умовах. *Мандрівець*. 2013. № 2. С. 73–77.
6. Мороз В. Нормативний характер принципів соціальної доктрини Католицької Церкви: еволюційний характер становлення. *Українське релігієзнавство*. 2014. № 71–72. С. 142–148.
7. Онищук С. Порівняльний аналіз соціальної доктрини традиційних християнських церков в Україні в питаннях взаємодії держави і церкви. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 56–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2014_4_10.
8. Орешина Д. Социальная деятельность приходских общин и профессиональных организаций. Обзор социологических исследований. *Социология религии. Серия: Социальная деятельность религиозных организаций* : материалы семинара. Москва : ПСТГУ, 2014. URL: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwjwmN-Woi5zYAhXRbVAKHbqfDxYQFgggMAE&url=http%3A%2F%2Fsocial.pstgu.ru%2Fwp-content%2Fuploads%2F2014%2F12%2FWP_2014-14.pdf&usq=AOvVaw2sM-XajNkjj-x28d8TNZ6y.
9. Парашевін М. Релігія в сучасному українському суспільстві: потенціал впливу. *Вектори змін українського суспільства* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. С. 403–417.
10. Попович В. Соціальне служіння (соціальна робота) як складник соціального вчення православної церкви: актуальні напрями взаємодії церкви і держави. *Актуальні проблеми філософії та*

соціології / гол. ред. Д. Яковлев; відп. секретар І. Шамша; Міністерство освіти і науки України ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 19. С. 74–76.

11. Токман В. Соціально значуща діяльність релігійних організацій України під час карантину : аналітична записка. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/relegiyni-organizatsii-covid.pdf>.
12. Яроцький П. Особливості розвитку соціального вчення католицизму. *Українське релігієзнавство*. 2001. № 20. С. 55–64.
13. Яремчук С. Взаємодія церкви та армії на прикладі впровадження капеланської служби в Україні. *Релігія та Соціум : міжнародний часопис*. 2019. № 3–4 (35–36). С. 46–54. (Index Copernicus)
14. Яремчук С. Сутність і механізми релігійних практик. *Габітус*. 2020. № 3 (14). С. 81–86. (Index Copernicus)
15. Снаан R.A. *The Invisible Caring Hand. American Congregations and the Provision of Welfare*. New-York : University Press, 2002.
16. Dadley C.S. From Typical Church to Social Ministry: A Study of the Elements Which Mobilize Congregations. *Review of Religious Research*. 1991. Vol. 32. No. 3 (Mar.). P. 195–212.
17. Davidson J.D., Koch J.R. Beyond Mutual and Public Benefits. The inward and outward Orientations of Non-Profit Organizations. *Sacred Companies: Organizational Aspects of Religion and Religious Aspects of Organizations* / N.J.III Demerath, P.D. Hall, T. Shmitt, R.H. Williams (eds.). Oxford : Oxford University Press, 1998. P. 292–306.
18. Mock A.K. Congregational Religious Styles and Orientations to Society: Exploring Our Linear Assumptions. *Review of Religious Research*. 1992. Vol. 34. No. 1 (Sep.). P. 20–33.